

Agnieszka Przywara

Egzemplarz Statutów gnieźnieńskich Jana Łaskiego odnaleziony w zbiorach parafii kolegiackiej Wszystkich Świętych w Kolbuszowej - opracowanie bibliologiczne

Rocznik Kolbuszowski 11, 107-119

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Egzemplarz ***Statutów gnieźnieńskich*** Jana Łaskiego odnaleziony w zbiorach parafii kolegiackiej Wszystkich Świętych w Kolbuszowej – opracowanie bibliologiczne

Coraz rzadziej zdarza się odkrywać wieloegzemplarzowe księgozbiory przechowywane na starych plebaniach. Częściej trafiają się pojedyncze woluminy, które w wyniku różnych losowych dziejów znajdują się w przykościelnych bibliotekach.

Zbiór, na jaki natrafiono w parafii kolegiackiej Wszystkich Świętych w Kolbuszowej, jest swoistym ewenementem. Wiele długich lat przeleżał w zamknięciu i być może dzięki temu nie uległ pełnemu rozproszeniu¹. Najprawdopodobniej jest to jakaś część dawnej biblioteki kolegiackiej. Pierwsze wzmianki o kościelnym księgozbiore w Kolbuszowej pojawiły się już w roku 1604, ale dotyczyły ksiąg liturgicznych, jakie były na wyposażeniu parafii, jednakże ilość woluminów była bardzo skromna. Zwiększenie liczbebnosci zbioru jest uwidocznione w zapisie wizytacyjnym z roku 1727. Według niego oprócz ksiąg liturgicznych biblioteka kolegiacka posiadała dwanaście drukowanych dzieł z teologii i literatury religijnej².

Trudno powiedzieć, w jaki sposób odnalezione egzemplarze trafiły do tutejszej biblioteki kościelnej. Jak na razie nie natrafiono

¹ Według pobieżnej oceny odnaleziony księgozbiór liczy ok. 300 woluminów, z czego najstarszy pochodzi z pierwszej połowy XVI wieku. Najmłodsze księgi datowane są na pierwszą połowę XX stulecia, jednakże przeważającą liczbę stanowią właśnie stare druki.

² Zob. *Parafia kolegiacka Wszystkich Świętych w Kolbuszowej w latach 1510-2010: studia, szkice i materiały*, red. S. Zych, Kolbuszowa 2010, s. 65-66.

na żaden spis inwentarzowy. Można mniemać, że były formą darów lub zostały nabyte przez księży pracujących w parafii. Przynależność wszystkich ksiąg do tej ksiąźnicy potwierdzają odrębne zapisy proveniencyjne: *Ecclesiae Kolbuszowie[ns]is*.

Pośród znalezionych ksiąg najstarszą, na jaką natrafiono, są „Statuty gnieźnieńskie”³ Jana Łaskiego. Stanowią zbiór praw zebranych w wyniku odbytych synodów diecezjalnych, które miały na celu zreformowanie życia religijnego Archidiecezji Gnieźnieńskiej. Z polecenia prymasa Łaskiego archidiakon Jan Chojeński i kanclerz gnieźnieński, kanonik Jerzy Myszkowski zebrali uchwały synodu prowincjonalnego zwołanego w Łęczycy w 1523 roku, jak również z poprzednich synodów i wydali je drukiem w roku 1527⁴. Prymas chciał, aby dzięki temu duchowieństwo polskie miało konkretne wytyczne episkopatu przydatne w codziennej pracy duszpasterskiej⁵.

Wydanie drukowane „Statutów”⁶ objęło zarówno tzw. stare uchwały, jak i nowe, pochodzące z kolejnych synodów prowincjonalnych (określone właśnie mianem „Zwodu Łaskiego”). Wybrano szczególnie te, które tyczyły się poziomu moralnego i intelektualnego duchowieństwa. Po za tym dołączono także dekret Soboru Laterańskiego z 1514 roku i niektóre bulle papieskie, traktujące o sprawach polskich, np. tę, w której został nadany metropolitom

³ *Statuta provinciae Gnesnen[sis] antiqua revisa diligenter et emendata; Statuta nova inclite provintie Gnesnensis, [Cracoviae], [1527?]*. Opisywane „Statuty” są współprawne i stanowią tzw. klocek intrologatorski.

⁴ Był to tzw. „Zwód Łaskiego”. Zob. I. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich*, Warszawa 1971, s. 103-104.

⁵ S. Grad, *Kościelna działalność arcybiskupa i prymasa Jana Łaskiego*, w: *Studia z historii Kościoła w Polsce*, t. 5, Warszawa 1979, s. 268-269.

⁶ Bibliografia Karola Estreichera notuje dwa wydania z roku 1526 i 1528. Zob. *Bibliografia polska*, cz. 3: *Stolecie XV-XVIII w układzie abecadłowym*, t. 21: *L-Lz*, Kraków 1906, s. 81-82. Natomiast egzemplarz przechowywany w Bibliotece Narodowej datowany jest na rok 1527. Zob. *Statuta provinciae Gnesnen[sis] antiqua revisa diligenter et et emendata, Cracoviae 1527* [online, dostęp: 27 maja 2011 r.]. Dostępny w Word Wide Web: <http://www.polona.pl/dlibra/doccontent?id=264&from=&from=metadatasearch&dirids=1&lang=pl>. Jednakże rok wydania 1526 raczej nie jest możliwy, gdyż drukarnia Macieja Szarfenberga, gdzie wydano „Statuty”, zaczęła prosperować dopiero w końcu tego roku. Dlatego najprawdopodobniej u Estreichera chodzi też o rok 1527. Zob. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *Wiek XV-XVI*, oprac. A. Kaweckiej-Gryczowej, Wrocław [i in.] 1983, s. 238.

gnieźnieńskim tytuł legata urodzonego. Oprócz tego w „Statutach” Łaskiego znalazły się także edykty królewskie dotyczące spraw kościelnych. Również w związku z wciąż szerzącym się luteranizmem zamieszono w „Statutach” bullę papieża Leona X „Exurge Domine” potępiająca nauczanie Lutra oraz dekret przeciwko herezji wydany w roku 1514 przez króla Zygmunta I⁷. Wartość tychże „Statutów” podkreśla fakt, że po Soborze Trydenckim, po którym dokonywano szeroko pojętej reformy w Kościele polskim, twórca skrótów postanowień soborowych, arcybiskup Stanisław Karnkowski, przyjął niemal bez zmian statuty Łaskiego⁸.

Opisywane „Statuty” nie są wymieniane w artykule Krzysztofa Haptasia⁹, dotyczącym zasobu bibliotecznego parafii kolbuszowskiej w świetle wizytacji, które zostały przeprowadzone w latach 1604-1764. Również tytuł ten nie figuruje w inwentarzu parafialnym sporządzonym w roku 1792¹⁰. W oparciu o to opracowanie nasuwa się wniosek, iż egzemplarz ten trafił do tutejszej księżnicy po sporządzeniu wspomnianego inwentarza. Kto był ofiarodawcą dzieła, dziś trudno powiedzieć. Może po dokładniejszych badaniach woluminu będzie można choć w jakimś stopniu ustalić skąd i od kogo „Statuty” trafiły do biblioteki parafialnej w Kolbuszowej.

Oprawę woluminu stanowiła cieniutka deseczka z jasnego drewna [obecnie zachowana tylko w części], obciągnięta brązową skórą ze ślepymi tłoczeniami o bardzo bogatej ornamentyce. Zwierciadło oprawy stanowi zdobiony prostokąt o wymiarach 93 x 125 mm, otoczony bordiurą. W centrum znajduje się mniejszy prostokąt o wymiarach 37 x 45 mm, wypełniony 9 nieregularnymi rombami ułożonymi trzy na trzy. W środku każdego rombu znajduje się malutki wzór lilijki heraldycznej. Narożniki obu prostokątów zakończone są wyciśniętym drobnym tłokiem introligatorskim wizerunkiem sześciopłatkowego kwiatu. Dalsze obramowania oddzielone są od siebie liniami prostymi, tworzącymi jakby następny wzór poprzez zróżnicowanie grubości linii. Każda kolejna obramówka wypełniona jest innym ornamentem, przemienne floraturowym i geometrycznym. Mocno drobne wzory i detale powodują, iż tłoczenia na oprawie wyglądają bardzo bogato. Oprawa spodnia różni się od wierzchniej rodzajami ornamentu. Również

⁷ Zob. I. Subera, s. 102-103.

⁸ Tamże, s. 270-271.

⁹ K. Haptaś, *Biblioteka parafialna w Kolbuszowej w czasach staropolskich (1604-1792)*, w: *Pięć wieków Kolbuszowej 1500/108-2008: studia, szkice i materiały z dziejów miasta i powiatu*, red. S. Zych, Kolbuszowa 2009, s. 75-87.

¹⁰ Tamże, s. 76.

zwierciadło jest inne, choć zawiera w sobie podobny motyw główny, tzn. prostokąt z dziewięcioma rombami, tylko w dużym pomniejszeniu. Jednakże na tej części oprawy można zauważyć pewne niedokładności przy tłoczeniu poszczególnych elementów. Skóra z tylnej okładki w górnej części jest mocno uszkodzona. Widać także delikatne ślady pleśni.

Książka została uszyta na cztery zwięzy. Zgrubienia sznurków widać wyraźnie na grzbiecie. Ślady po zwiężach introligator obwiódł prostymi liniami. Cały grzbiet również jest tłoczony na ślepo w drobny geometryczny wzór. W wielu miejscach pierwotny wizerunek ornamentu uległ zatarciu. Pomiędzy drugim a trzecim zwiężem widnieje papierowa prostokątna nalepka z atramentowym zapisem cyfrowym – 285¹¹.

Obecnie cała oprawa wierzchnia została oderwana od pierwotnej okładki drewnianej. Dzięki temu okazało się, iż jako wzmocnienie oprawy użyto ręcznie pisanego pergaminu¹². W książce znajdują się dwa pergaminowe arkusze; jeden w przedniej, drugi w spodniej okładzinie. Tylony pergamin widoczny jest tylko fragmentarycznie, gdyż ta część oprawy nie została zupełnie odzielona od drewnianej okładki, a zachowane reszki papierowej wyklejki uniemożliwiają odczytanie tej części tekstu.

Pergaminowe karty mają wymiary ok. 150 x 211 mm. Tekst na nich zapisany równą czcionką¹³, ułożony jest w dwóch kolumnach. Widoczne są rubrykowania i zachowana w niektórych miejscach liniatura¹⁴. Książka nie zawiera liczbowania stron. Do

¹¹ Najprawdopodobniej jest to numer inwentarzowy tego egzemplarza, jednakże na tym etapie badań trudno powiedzieć, czy numeracja dotyczyła biblioteki parafialnej w Kolbuszowej, czy też innej.

¹² Według wstępnych i pobieżnych badań postawiono hipotezę, iż opisywany pergamin dotyczy pouczeń kierowanych do mnichów, więc być może jest to fragment jakiejś reguły zakonnej [tłumaczenie wstępne tekstu ks. dr Krzysztof Tyburowski, adiunkt na wydziale Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie]. Jednakże wiele skrótów użytych przy pisaniu, jak również liczne zniszczenia pergaminu, bardzo utrudniają głębszą analizę całego tekstu bez użycia specjalistycznego sprzętu.

¹³ Krój czcionki, jaki zastosowano w opisywanym dokumencie, wskazuje na odmianę minuskuły gotyckiej, tzw. teksturę. Pismo to szczyt swego rozwoju osiągnęło w XIII stuleciu. W wieku XIV i XV stało się mniej staranne. Kształty przestają być regularne. Cechą charakterystyczną zaczynają być liczne abrewiatury i ligatury, przez co pismo to staje się coraz trudniejsze do odczytania. Zob. W. Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 2002, s. 316-318.

¹⁴ Datowanie samego pergaminu bez specjalistycznych badań jest trudne. Jednakże rzadko używano do takiego celu kart nowych.

oznaczenia kolejności składek służą sygnatury literowe i reklamanty. Format egzemplarza to 4° [„czwórka”]¹⁵. Wolumin został wydrukowany na papierze czerpanym o lekko kremowym zabarwieniu. Na wielu kartach odnaleziono filigran z motywem kwiatu lilii (rys. 1). Na podstawie analiz porównawczych stwierdzono, że tego typu znak wodny używany był w piapierni w Nysie na Śląsku¹⁶.

Rys. 1. Znak wodny odbity z kart „Statutów”

Opisywane dzieło zostało wydane w drukarni Macieja Szarfenberga. Jego nakładcą był bogaty krewny drukarza – Marek Szarfenberg¹⁷. Fakt, iż obaj pochodzili ze Śląska, może mieć związek

Stąd też można wnioskować, iż znaleziony w oprawie pergamin jest starym dokumentem, który z jakiś przyczyn stał się makulaturą wykorzystaną do wzmocnienia okładziny książki z XVI wieku. Zob. *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, szp. 1451-1452.

¹⁵ W książkach publikowanych do końca XVIII w. stosuje się tzw. format bibliograficzny wyrażany w wielokrotności złożenia arkusza papieru ręcznie czerpanego. Zob. tamże, szp. 722.

¹⁶ Por. K. Briquet, *Les Filigranes*, t. 2, Paris 1907, s. 392; *Encyklopedia wiedzy*, szp. 1652.

¹⁷ Marek Szarfenberg do Krakowa przybył w roku 1506 i od tego czasu datuje się jego działalność księgarską i nakładową. Swoje wydawnictwa lokował za granicą i w kraju, głównie u swojego krewnego – Macieja. Nie wiadomo natomiast, kiedy Maciej pojawił się w Krakowie. Jednakże zapisy odnośnie działalności jego drukarni pochodzą z roku 1526. Przez pierwsze trzy lata współpracował ściśle z Markiem, który będąc bardzo bogatym mieszczaninem, finansował m.in. druki Ma-

z tym, że „Statuty” zostały wydrukowane na papierze pochodzącym z nyskiej piarni.

Technika ilustracyjna, jaka została zastosowana w „Statutach”, to drzeworyt. Ze względu na interesujące przedstawienia ikonograficzne i zdobnicze warto przybliżyć tematykę i symbole zawarte w drzeworytach występujących w opisywanym woluminie.

DRZEWORYTY – Z ZASOBÓW TYPOGRAFICZNYCH SZARFENBERGA.

Strona tytułowa:

Drzeworyt o wymiarach 115 x 108 mm. Po lewej postać św. Wojciecha z herbem Korab [to klejnot prymasa Jana Łaskiego], po prawej św. Stanisław z herbem kapituły gnieźnieńskiej¹⁸. Pośrodku orzeł Polski, u dołu Piotrowin¹⁹. Według legendy św. Stanisław wskrzesił dawnego właściciela wsi Piotrowina, który miał zaświadczyć, iż owe dobra należały prawnie do świętego. Po śmierci pierwszego właściciela bowiem o owe ziemie upomniała się jego dalsza rodzina. Z powodu sporu, jaki zaistniał, odbył się sąd królewski, na którym rację przyznawano krewnym bezpotomnego Piotra. Święty Stanisław swoimi modłami wskrzesił zmarłego, który wobec króla zaświadczył, iż sporna wieś jest własnością biskupa Stanisława²⁰.

Pod postaciami na dolnym marginesie odręczny zapis czerwonym atramentem: *Stanisłai; Krol*.

Na karcie tytułowej verso bogaty drzeworyt ornamentowy, składający się z tzw. listew. Górna przedstawia Ducha Świętego w postaci gołębicy na łuku z symetrycznymi przedstawieniami

cieja. Zob. *Encyklopedia wiedzy*, szp. 2262-2263; *Drukarze dawnej Polski*, s. 238-240 i 252-253.

¹⁸ Jan Długosz opisuje go w następujący sposób: *tria lilia alba in campo celestino* – to trzy srebrne lilie na błękitnym polu, które miały symbolizować trzy cnoty teologiczne: *fides, spes, caritas*. Zob. Długosz, *Insigniaseu seu clenodia: Regis et Regni Poloniae*, Poznań 1885, s. 19. Natomiast według K. Estreichera miał by to być herb Gozdawa. Zob. *Bibliografia polska*, cz.3: *Stolecie XV-XVIII w układzie abecadłowym*, t. 21: *L-Łz*, Kraków 1906, s. 81.

¹⁹ Zob. *Polonia Typographica saeculi sedecimi*, fasc. 12: *Maciej Szarfenberg Kraków 1527-1547: tablice 571-600*, Wrocław [i in.] 1981, s. 9, [tabl. 571 drzeworyt 2].

²⁰ *Zabytkowe ilustracje w dawnej książce: katalog wystawy starych druków ze zbiorów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. W. Gombrowicza w Kielcach*, Kielce 2009, s. 10.

zoomorficznymi²¹. Wzoru tego używał w swojej oficynie Hieronim Wietor²². Listwa dolna składa się z poziomej, podwójnej linii, pod którą znajduje się ornament akantowy, ułożony symetrycznie²³. Listwy boczne różnią się między sobą szczegółami występującymi na ornamentie kandelabrowym. Na lewej znajdują się zdobienia floraturowe i geometryczne, na prawej instrumenty muzyczne²⁴. Wymiar zewnętrzny całego drzeworytu wynosi 134 x 88/89 mm.

Kolejna strona [składka A2r] również jest bogato zdobiona. Drzeworytowe obramowanie tekstu także składa się z listew jednakże o innej ornamentyce niż na stronie wcześniejszej. Listwa górna w części centralnej przedstawia wazon, po bokach którego zostały symetrycznie umieszczone zdobione liście i trąby. Całość podkreślona jest podwójną, poziomą kreską²⁵. Na listwie dolnej drzeworytnik umieścił podwójną, poziomą kreskę, pod którą znajdują się dwie syreny uzbrojone w tarcze i strzały. Ten wzór także był używany przez Hieronima Wietora²⁶. Obie listwy boczne to ornament kandelabrowy również z niewielkimi różnicami: na lewej w części środkowej znajdują się dwie główki satyrów, prawa bez zdobień, zwieńczona kulą²⁷. Wymiar całościowy drzeworytu: 138 x 89/90 mm. Pod spodem odręczny zapis atramentowy: *Ecclesiae Kolbuszowie[ns]is*.

Na kolejnych stronach [składki od A2v do A4r], gdzie znajduje się spis zawartości poszczególnych ksiąg, znajdują się podobne obramowania o zbliżonej ornamentyce. Drzeworytnik także tutaj wykorzystał motywy zoomorficzne, floraturowe i kandelabrowe. Na stronie poprzedzającej tekst zasadniczy [składka A4v] znajduje się duże przedstawienie figuralne. W obramowaniu arkadowym artysta umieścił postać św. Stanisława ubranego w szaty pontyfikalne. U jego stóp wskrzeszany Piotrowin. Dokoła listwy ornamentowe ze zdobieniami geometrycznymi i zoomorficznymi. Wymiar całego drzeworytu: 94 x 124 mm²⁸.

U góry kolejnej strony [składka Br] odręczny zapis wykonany czarnym atramentem: *Ecclesiae Praepositalis Kolbuszowien*

²¹ Zob. *Polonia Typographica*, s. 9, [tabl. 572 drzeworyt 3].

²² Drukarz, introligator i księgarz. W latach 1518-1546/7 prowadził swój warsztat w Krakowie. Współpracował m.in. z Markiem Szarfenbergiem. Zob. *Drukarze dawnej Polski*, s. 325 i nn.

²³ Zob. *Polonia Typographica*, s. 9, [tabl. 572 drzeworyt 9].

²⁴ Zob. tamże, s. 9, [tabl. 572 drzeworyt 10 i 11].

²⁵ Zob. tamże, s. 9, [tabl. 572 drzeworyt 12].

²⁶ Zob. tamże, s. 9, [tabl. 572 drzeworyt 13].

²⁷ Zob. tamże, s. 9, [tabl. 572 drzeworyt 14 i 15].

²⁸ Zob. tamże, s. 9-10, [tabl. 571 drzeworyty 1, 7, 8, 30 i 31].

[bark reszty słowa z powodu ubytku fragmentu strony]. W wielu miejscach odręczne glosy marginalne.

Na stronie tytułowej drugiej części „Statutów” występuje identyczny drzeworyt, jak i w części pierwszej. Na odwrociu przedstawienie figuralne Matki Bożej Bolesnej na tle pejzażu w obramowaniu ornamentowym²⁹. Wymiar drzeworytu głównego wraz z listwami: 97 x 123 mm.

Kilka stron dalej [składka AA4v], znajduje się jeszcze jeden bogato zdobiony drzeworyt przedstawiający scenę Narodzenia. Temat główny został umieszczony w ornamentowych listwach złożonych z zoomorficznych i geometrycznych przedstawień. Wymiar pełnego rysunku: 90 x 139 mm. Ten sam wzór został wykorzystany w innym dziele wydanym przez Szarfenberga³⁰.

Obecnie stan zachowania „Statutów” jest bardzo zły. Wolumin pozbawiony jest ośmiu ostatnich stron, a kilkadziesiąt wcześniejszych jest mocno zniszczonych. Uszkodzenia są nieodwracalne, gdyż w wielu miejscach ubytki papieru są znaczne, sięgające nawet 40% każdej karty. Tak silne zniszczenie dotyczy drugiej części klocka. Na całości dzieła widoczne są natomiast zawilgocenia i ślady po owadach. W wielu miejscach znajdują się brązowe plamy i zagniecenia papieru.

Patrząc na zniszczenia, jakie zostały dokonane przez czas i być może czynnik ludzki, widać wyraźnie, że egzemplarz ten wymaga natychmiastowej konserwacji. Jego wartość nie wynika tylko z ważności jako publikacji cennej dla prawodawstwa Kościoła, ale i z powodu swojej wyjątkowości dzięki odnalezionemu w oprawie pergaminowemu dokumentowi, który bardzo podnosi rangę opisywanego woluminu.

„Gniezno Statutes” by Jan Łaski found in the collection of the All Saints Collegiate Parish in Kolbuszowa-a bibliological monograph.

„Gniezno Statutes” by Jan Łaski was among the books which were found in the All Saints Parish in Kolbuszowa. This is the collection of laws for clergy, which were passed at the diocese

²⁹ Zob. tamże, s. 10, [tabl. 577 drzeworyt 32].

³⁰ *Statuta Vilnensis dioecesis per Ioannem ex Ducibus Lithuaniae edita atque aprobata*, Kraków 1529. Zob. *Polonia Typographica*, tabl. 577 drzeworyt 34.

synod in Łęczyca in 1523. The document was printed in 1527 in Maciej Szarfenberg's printing house in Cracow.

The following article presents the bibliological characteristic of the discovered volume, which is a valuable text not only because of its significance for the church legislation but also due to its bookbinding and illustrations. Thanks to the comparative analysis of the filigrees on the pages of "Statutes", it was possible to establish the paper mill from which the paper of the book came. An additional quality which increases the value of the described book is a hand written parchment found on the cover. The parchment comes probably from the 15th century. However, there is a need for specialist examinations in order to date precisely this document. The condition of the book also indicates the necessity for thorough conservation.

Drzeworyt ze składki A4v przedstawiający
scenę Narodzenia

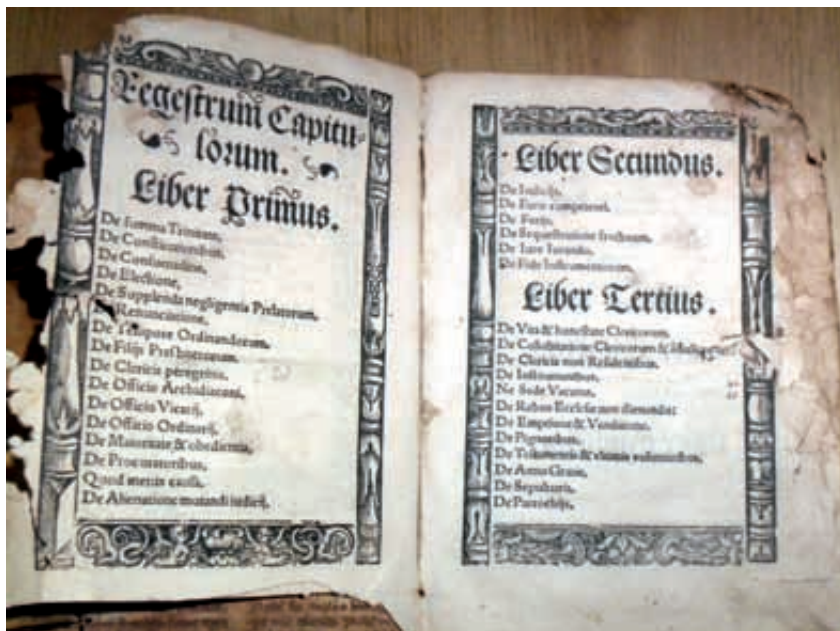
Drzeworyt ze składki A4v przedstawiający
św. Stanisława wskrzeszającego Piotrowina

Okladzina wierzchnia

Fragment ręcznie pisanego pergaminu, który stanowił wzmocnienie oprawy woluminu

Fragment spisu zawartości z widocznymi zdobieniami drzeworytowymi

Zniszczona okładzina wierzchnia,
resztki deski oraz ręcznie pisany pergamin

Strona tytułowa drugiej części „Statutów”

Strona tytułowa pierwszej części „Statutów”